

Langs Grenåens bred i gamle dage

En skildring
af
Carl Svenstrup

GRENAA
Orenaa Folketidendes Bogtrykkeri
1952

Langs Grenåens bred i gamle dage

En skildring
af
Carl Svenstrup

Indhold

Fælleskæret.....	5
I gamle dage 3 åløb.....	7
Fiskeretten i åen	9
Posthaven og plantelandet.....	11
Gangstien langs åen.....	12
Badning i åen.....	13
Skyllelad ved åen	15
Fra Sønderbro mod øst.....	16

Den gamle gangbro over åen ved havnen. Omtrent her ligger nu den nyeste kørebro. I baggrunden ses Kannegården.

Grenåen, altså efterkommeren af den gamle historiske Djurså, har uden tvivl, selv i meget gammel tid, i store træk haft samme løb som nu. Ved Kolindsunds udtørring i 1870’erne rettes ganske vist en del af dens mange sving og bugtninger ud, og den overtog rollen som det ene af sundets afvandingskanaler. Men sin retning beholdt den nogenlunde åens bredder og dens omgivelser har derimod i høj grad skiftet udseende i tidens løb.

I den almindelige bevidsthed står »Gammel Å«, der ved Pavillonen falder ud i »Kanalen«, nu som et tilløb til denne og Nordkanalen opfattes som det egentlige vandløb. I virkeligheden er det lige omvendt. Det er Gammel Å, der er den egentlige historiske å, hvorimod Kanalen, d.v.s. hele strækningen fra Pavillonen og stik mod vest, er en afvandingskanal, som blev gravet, da Kolindsund udtørredes.

Fælleskæret

Hvor kanalen nu løber og på begge af dens sider, mod nord op til landevejen og mod syd hen mod Kragssø og Hessels jorder, lå i forrige århundrede et udstrakt og sumpet areal kaldet Grenå Bys Fælleskær. Det var uopdyrket og bestod nærmest af »Polde«, d.v.s. små græsklædte tuer med mellemliggende vandfyldte eller i hvert fald meget fugtige fordybninger.

I dette »Fælleskær«, som udgjorde 271 tdr. land, havde byens grundejere ret til at lade en eller flere køer græsse. Antallet rettede sig efter deres hus eller gårds størrelse. De allerstørste gårde havde ret til at lade 4 køer græsse, de mindre gårde 2 á 3 køer og husene 1 ko. Ved deling af ejendomme i to parceller fremkom problemet om, hvilken af de 2 parcelejere der skulle have græsningsretten. Kunne de forliges derom, holdt de én ko i fællesskab af hensyn til den kære mælk, som alle gerne

Sammenløbet over for Pavillonon mellem Gammel Å og den i 1873 i anledning af Sundets udtørring gravede Nordkanal. Til venstre ses gangbroen.

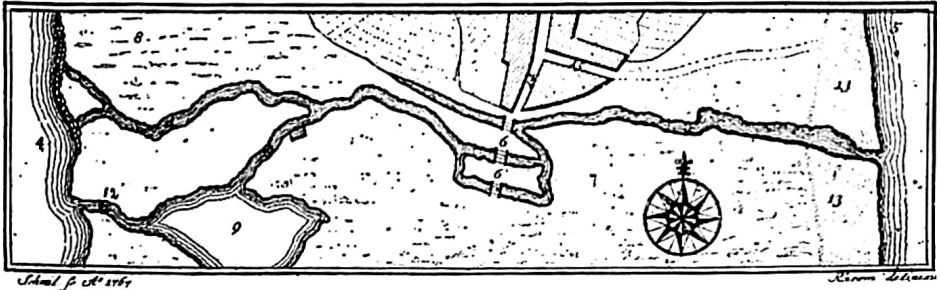
selv ville »have i huset«. Kunne de ikke enes om denne ordning, måtte hver af dem holde får. »Fårekæret« eller - Gåsebækkefælleden, der udgjorde 6½ tdr. land, lå nærmest ved byen, op mod nuværende Vestervej, hvor husrækken, have og legeplads nu ligger. Der var i 1850'erne ca. 140 grundejere, og antallet af køer, som græssede i Fælleskæret, var ca. 270. De passedes af en hyrde, som havde et par drenge til hjælp. Om morgnen ved 4-tiden gik hyrden gennem gaderne, blæsende i sit lange horn. Folk måtte så være færdige med morgenmalkningen, så køerne kunne drives ud på gaden. De kendte selv vejen og gik i flok og følge løse ud gennem »Vestergade«, som dengang ikke var stort mere end en markvej og ikke engang havde navn. Denne daglige passage af et par hundrede køer var bestemt ikke til gavn for gadernes renhed. Det kan i sandhed siges, at det var meget landlige forhold, som herskede i Grenå både på dette og flere andre områder. Når alle køerne var samlet ved leddet, som spærrede for adgangen til Kæret, og som lå omtrent, hvor nu Pavillonens have er, åbnede byhyrden dette led. Køerne skyndte sig så ud i Fælleskæret, hvor de græssede dagen lang og kun kom hjem til middagsmalkning.

Efter dette lille sidespring til Fælleskæret går vi videre med åen.

I gamle dage 3 å løb

Foruden Gammel Å, som kom direkte fra Kolindsund, og som i en mængde bugtninger og slyng nåede forbi Grenå by og ud i havet, var der sydligere endnu et udløb, nemlig Klosteråen. Den løb fra Kolindsund gennem Kragssø og passerede umiddelbart derefter Grenå Vandmølle, til hvis hjul den leverede drivkraften. Derefter kaldtes den Møllenåen. Den løb så under Århus landevej og forenedes med Gammel Å tæt ved Sønder Bro.

Senere dannedes endelig et tredje udløb, frembragt ved en mægtig oversvømmelse fra Kolindsund i 1633. Der var således 3 åløb, som overskar landevejen: det yderste løb ved Søndermølle, det inderste ved Sønderbro, det mellemste omtrent ved baneoverskæringen. Over hvert af dem var oprindeligt en bro. Til broernes vedligeholdelse opkræves fra Arilds tid en vis afgift. I de ældste tider var det en lille afgift i korn, som svarede in natura (»Brokonnet«). Den påhvilede oprindeligt alle de personer i den nærmest liggende del af Sønder Herred, som ejede heste og vogn. Den udgjorde i 1693 1 skp. korn af hver. Senere omsattes den til en pengeafgift med fast takst for alle kørende, som passerede broen. Fodgængere gik frit. Denne afgift, som altså betaltes

Kortskitse fra Pontoppidans danske Atlas ca. 1767, der viser Kolindsund (4), Kragssø (9), Mølleåen med Vandmøllen (10) og de tre broer (6), som dengang førte over de tre åløb.

Det gamle Bomhus ved Sønderbro, hvor
sidst »Blegmanden« boede.
Det blev af kommunen i 1879 solgt til
nedbrydning.

på stedet, overdroges i 1787 - efter ansøgning - til Grenå by. Med den fulgte følgende pligten til at vedligeholde alle 3 broer. Mellem inderste og midterste bro lå Bomhuset. Her boede bommanden, som på byens vegne opkrævede bompengene.

Uden om Bomhuset lå dengang som nu en eng. Den kaldtes »Blegdammen«. Navnet kom af at der lagde folk deres lærred »på bleg«, når det ublegde kom fra væven. Der skulle det så ligge en tid i solen for at blive hvidt. Bommanden havde en lille ekstra indtægt ved at holde op-sigt med tøjet, som lå på Blegdammen. Folk var gennemgående ærlige, og blegetøjet lå næsten altid i fred uden at blive stjålet. Dog træffes i justitsprotokollerne ganske enkelte gange tyverisager angående tøj, som var stjålet fra Blegdammen.

Fra 1. januar 1860 overtog amtet broernes vedligeholdelse. Bompengene bortfaldt fra samme dato, og Bomhuset udlejedes i en række år derefter til Blegmanden, der af borgelig næring var hattemager. Det solgtes i 1879 af kommunen til nedbrydning.

En halv snes år tidligere var de tre åløb reguleret, således at der kun blev et løb og en bro, den nu helt ombyggede Sønderbro.

Fiskeretten i åen

langs med åen fra Sønderbro ud mod vest lå enge. På åens nordre side tilhørte de ejerne af de nord for dem liggende Storegade ejendomme. I gammel tid, da fiskeretten i åen var bortforpagtet af byen, havde ejerne af disse enge fiskeret ud for det stykke af åbredden, som lå op til deres eng. Andre måtte ikke fiske i åen. Oprindelsen til denne bortauktionering af retten i Gammel Å er ganske kuriøs:

Før 1762 var åens udløb fra Kolindsundet spærret af en dæmning, kaldet Stenbækdæmningen. Den var anlagt af Hessels ejere for at holde vandstanden i Kolindsund i en passende højde af hensyn til vandmøllens drift. Når der med nordvestlige vinde var højvande, kunne det ske, at Sundet brød igennem Stenbæksdæmningen, og store vandmægder gennem Gammel Å førtes ned mod Grenå by. I forbindelse med åens naturlige højvande, forårsaget af havets stigning ved den samme nordvesten storm, kunne derved ske store oversvømmelser og ødelæggelser. Grenås indbyggere nærede derfor et stærkt ønske om at få Stenbæksdæmningen fjernet og vandmøllen nedlagt. Men forhandlinger derom med Hessels ejere førte ikke til nogen resultat. Så brændte vandmøllen »ved en ulykkelig hændelse« i sommeren 1762. Byen opnåede derefter en fordelagtig overenskomst ved forhandling med Hessels nye ejer, major v. Heye. Vandmøllen blev nedlagt, og majoren opførte i stedet for en vindmølle nærmere ved byen (»Søndermølle«). Grenå fik tilladelse til at nedbryde Stenbækdæmningen, hvis sten anvendtes til »Forbedring af byens havn«. Som vederlag skulle Grenå betale major v. Heye et beløb på 160 rdl. Dette beløb låntes. For at forrente gælden vedtoges det at bortforpagte fiskeretten i Gammel Å. Dette skete ved auktion på følgende betingelser:

- 1) »Paa 3 eller 6 år, hvilket den højstbydende selv ønsker,

opraabes fiskerriet i denne aa, som løber fra Stenbækken [ved Kolindsund], saa vidt byens rettighed til fiskeri derudi strækker sig, og lige til den nærmeste bro ved byens søndre port, hvilket fiskeri vedkommende skal ene beholde og med vaad, garn og russer bemægtige sig af i forpagtningstiden«.

2) »De fisk, som fanges maa ikke sælges uden byes, saa længe byens indvaanere til købs for billig pris forlanger samme«.

3) »Endelig indsattes 6 aar efter, da forpagtningstiden var omme og fiskerettighederne atter var til auktion; endnu en paragraf, nemlig den, at »de lodsejere, hvis jord grænsede umiddelbart til aaen; i henhold til bestemmelserne i Chr. V's Danske Lov skulle have ret til at fiske ud for deres egen grund og ligeledes opstille aaleruser der«. Denne sidste rettighed var strengt personligt knyttet til ejeren. Fiskeretten bortforpagtedes igennem mange aar for 6 á 8 rdl. årlig, altsaa et beløb, som netop dækkede renten af de 160 rdl, byen havde betalt Hessels ejer.

Den første forpagter af fiskeretten var en af byens største og mest ansete købmænd, Jens Nielsen Bang, som erholdt den på 6 år for et bud på 4 rdl. Ved næste auktion optrådte en konkurrent, byskriveren, birkedommer Bay, som ved flere overbud drev prisen op til 7 rdl. om året, for hvilket bud han fik hammerslaget. Det vakte almindelig harme blandt borgerskabet, at en af byens embedsmænd skulle have dette, stærkt aftræde privilegium og han blev i tidens løb genstand for adskillige ret alvorlige drillerier i den anledning. Det rejste en meget langvarig retssag, som birkedommeren omsider vandt.

Den gamle træbro over åen ved Sønderbro, som anlagdes 1870, da åløbet reguleredes og de to yderste broer nedlagdes. Den ombyggedes i 1916 og erstattedes med den nuværende betonbro. Foto 1916.

Posthaven og plantelandet

Vi vender tilbage til åens bred. Vest for de nævnte enge, som altså var i privat eje, lå Posthaven, der var en eng, som tilhørte kommunen. Det er det areal, hvorpå skolens idrætsplads vestre halvdel ligger. Navnet stammer helt fra postvæsenets første tid her i Grenå, altså omkring 1700-1750. Postbefordringen første tid da med en rytter, som i sin rummelige taske befordrede hele posten til Århus, hvorfra den sendtes videre. Engen eller »Haugen« var da af byen vederlagsfrit overladt postkontrahenten til græsning af posthesten. Navnet holdt sig som benævnelse på denne eng helt op til vore dage og er nu blevet knyttet til den lille gadestump, som forbi mellemskolebygningen fører derned.

Vest for Posthaven, altså, hvor nu Dyrskuepladsen er, lå »Plantelandet« eller »Plantebedet«. Benævnelsen er overordentlig gammel og træffes allerede i tingbogen fra 1588, hvor retten skal afgøre en stridighed mellem to borgere. Ved »Plantelandet« forstod man et jordstykke til fremdrivning af kanalplanter, navnlig når det blev drevet i fællesskab af samtlige eller i hvert fald en del af byens indbyggere. Navnet findes i de ældre kommunale vedtægter og brugtes endnu omkring år 1900

af meget gamle folk. Både »Posthaven« og »Plantelandet« er sandsynligvis dele af de middelalderlige »Kongsgårdens Tofter«, som nævnes i skøder på Storegade- eller Vestergade ejendomme omkring år 1700, og som er aftegnet på kortet i Resens Atlas fra ca. 1680.

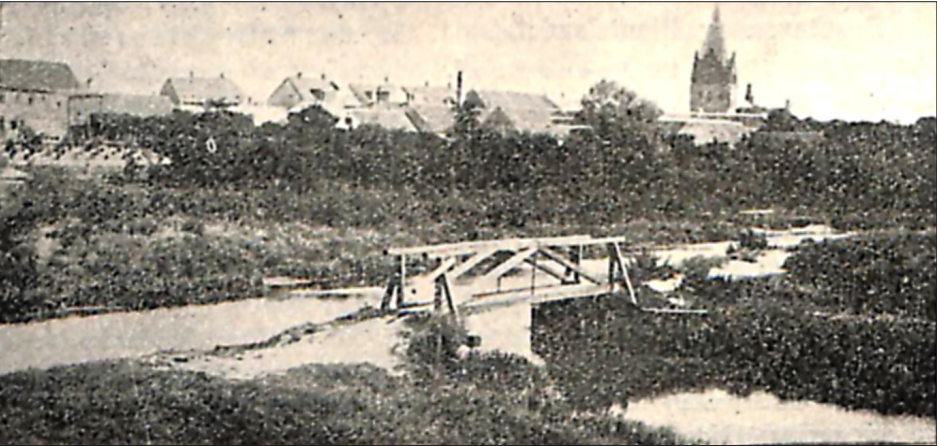
Gangstien langs åen

Langs med åen, hen over de nævnte enge gik allerede for et århundrede siden en smal sti. Ikke nogen virkelig, anlagt gangsti, men en ganske primitiv fodsti, slidt til og jævnet af de gående fodtrin hen over de private ejeres jord. Denne sti må vist nok i tidens løb have fået »Alders Hævd« som offentlig færdselsvej, thi i »Grenå Avis« første årgang klager en indsender 22. juli 1850 over, at det er næsten umuligt at færdes på den. Han skriver følgende:

»Så vidt indsenderen veed, har gangstien ved aaen hidtil været anseet for Grenaaensernes behageligste spadseregang; men lad os undersøge, i hvilken tilstand denne befinder sig. Som bekjendt er stien paa flere steder afbrudt ved grøfter, hvorover gaar brædder, der i den grad ere raadne, at man stadig gaaer med livet i hænderne, og naar ens børn ere ad denne vej, maatte man altid være belavet paa det værste. Naar man da endelig lykkelig og vel har overstaaet denne vejs besværligheder og farer, og glæder sig ved tanken herom, møder man pludselig atter en hindring som den yngre let forstaar at overvinde, men som den ældre og især damer blive nødte til atter at vende blikket tilbage til den farefulde vei, som nu desværre igjen maa betrædes. Jeg mener Stenten.

Hvorledes kunne nu alt dette undgaaes og det hele forbedres? Forudsat, at man ønsker at bevare denne spadseregang, da burde stien gjøres saa bred, at i det mindste 2 personer kunne gaae ved siden af hinanden. I stedet for hidtil et bræt over grøfterne, da 2 planker; i ste-

Gangbro over Gammel Å ved sammenløbet med Kanalen, foto fra 1900.

det for Voltigeer maskinen, altsaa »Stenten«, da en laage, som kunne besidde den egenskab at falde i af sig selv.

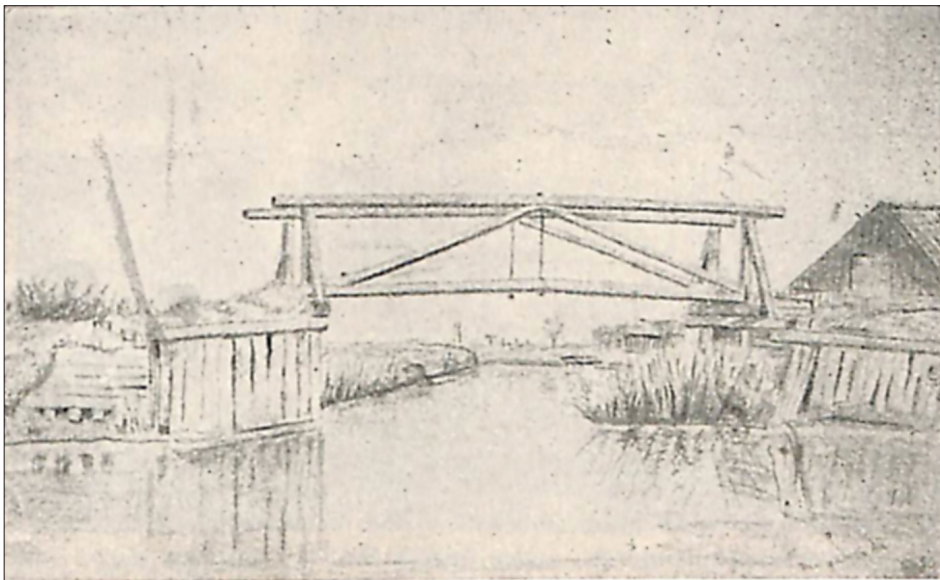
At disse omtalte mangler snarest muligt afhjælpes er med indsenderen fleres udtalte ønske«.

- - - - -

Stykket er underskrevet med mærket - 9 -. Om de forslag til forbedringer, som gøres deri, har virket, turde være tvivlsomt.

Badning i åen

En anden gang (4. juni 1859) klager en indsender over, at byens ungdom til almindelig forargelse for de forbigående bader i åen langs stien. Han skriver: »Indsenderen har ofte og til de mest forskellige tider af dagen ved at passere gangstien, der fører fra Sønderbro til Skolebakken, truffet badende og det ikke alene børn, men temmelig voksne mennesker. At dette er en uskik, der er i lige grad anstødende og usømmelig, vil sikkert enhver indrømme, og det ville derfor være. et ønske, at politiet forbød enhver badning - for saa vidt den ikke foregaar i lukkede badehuse - i den del af aaen, som findes mellem farver Jahnsen og farver Graffs skyllebroer. Ved at henstille denne opfordring til politiøvrigheden tillader vi os tillige at rette den anmodning til byens ærede borgere i almindelighed, at de ville forbyde deres børn og lærlinge at bade paa den nævnte strækning, og vi er overbevist om, at en saadan anmodning ikke vil være forgæves. Endelig henstiler vi til communalbestyrelsens overvejelse, om der ikke - uden meget store bekostninger

- kunne gøres noget for lidt højere oppe i åen, at skaffe ungdommen et sikkert og bekvemt bade­sted. Grenå, 4. Juni. 1859«.

Også denne indsendte artikel var uden navn, kun forsynet med et mærke.

- - -

At der allerede meget længe før har været badet fra eller i badesus i åen - vist nok dog nærmere som undtagelser - ses af en lille sag, som i midten af 17-hundrederne nævnes i justitsprotokollen. Deri omtales et par af byens fornemme familier, hvis ejendomme gik ned til åen. De havde der ladet opføre et badehus, hvorfra deres damer tog bad. I anledning deraf var opstået en uenighed, som retten måtte afgøre.

Henstillingen i avisen til kommunen om at lade indrette en bade­sted »højere oppe ad åen« blev ikke efterkommet i første omgang. Men mange år senere opførtes ved Gammel Ås vestlige bred, et par hundrede meter fra den smalle gangbro en bade­dkærm og en badebro. Denne beskedne »Badeanstalt« benyttedes af en del både af skoledrenge og håndværks­lær­linge og var i brug endnu i 1910. Men da var omtrent al friluftsbadning forlagt til stranden.

Gangbroen over den gamle å ved sammenløbet med Kanalen 1887. Til højre ses gavlen af Vilh. Petersens Garveri, i baggrunden skimtes skyllelad og bygninger, som tilhørte farver Graff, samt pælene i rebslager Balles reberbane. Efter en blyantstegning, udført af ingeniør Ove Nobel 20. aug. 1887.

Åens sydlige bred omkring 1890. I baggrunden ses lokomotiv remisen med vindmotoren. Her anlagdes i 1932 »Åstien«.

Skyllelad ved åen

På det sted ved Gammel Å, hvor badeskærmen senere opførtes, var i 70'erne og 80'erne anlagt både rebslagerbane, som tilhørte rebslager Balle, gaveri, opført 1878 af garver Wilh. Petersen, og et skyllelad, som tilhørte farver Graff.

Det er værd at lægge mærke til, at der dengang langs åen på flere steder var bygget skyllebroer eller skyllelad af garvere og farvere, som havde brug for meget vand i deres bedrift. Ved åens nordre side i »Plantelandet« havde garver Hald og farver Hjorde deres virksomheder. Længere mod øst havde farver Quist (nuv. »Messen«) sit skyllelad ved åen på egen grund. Helt oppe ved Sønderbro på dens østre side havde i et århundrederede farverslægten Jahnsen'erne skyllelad, ligeledes opført på egen grund. Jahnsen'erne ejede en stor gård på Søndergade, hvoraf museumsbygningen er den eneste bevarede fløj. Deres eng gik fra gården helt ned til åen. Den hed altid »Farverens Eng«. Øst for engen langs med åen og helt op til Kannikegade lå »Farverens Toft« eller »Østerhauge«. Det er på den, at alle ejendommene i Kannekegades østre halvdel, desuden jernbanestationen og hele husrækken fra Momme & Sechers kontor og pakhus ud til dommerkontoret er opført.

På åens søndre side umiddelbart ved Sønderbro, hvor nu udlejningsbåden ligger, var et offentligt skyllelad. Mange af byens familier kørte eller bar deres vasketøj derned, når vasken var overstået, og skyl-

Stien nord for åen ca. 1915.
I baggrunden den morsomme
lille »Veranda«, som var opført oven
i toppen af et af de gamle træer
i konsul Sechers have.

lede det i åen. Dels fordi det var en gammel overtro, at åvand var bedre til det brug end brøndvand, dels fordi brøndene i mange af byens ejendomme ikke var ret dybe og derfor fattige på vand og nemt tømtes ved en storvask. Det var både velhavende og ubemidlede familier, som benyttede dette skyllelad.

Fra Sønderbro mod øst

Åen fra Sønderbro mod øst til havnen havde indtil 1870'erne gennemgående en ganske ringe dybde. På sine steder var den smallere end nu, men på andre bredte den sig til mere end det dobbelte. Disse forhold ændredes komplet ved Kolindsunds udtørring, idet Sundselskabet af hensyn til afvandingsforholdene straks i 1873 foretog betydelige reguleringer af åens bredde og opmudring af bunden for at få en ensartet dybde i hele åens løb.

Nogen sti langs åens østre side fra Sønderbro mod havet eksisterede ikke. Der var ganske vist i 1879 efter banens anlæg og sundudørringens afslutning planlagt en gangsti langs den nordre bred med forbindelse til Havnevejen. I den henseende forhandles med maler Hartmann, der var ejer af en del af Farvergårdens tidligere jorder, om køb af en jordstrimmel på 5 alens bredde til anlæg af en sti. Men planen blev ikke til virkelighed.

Vinterbilled af åens sydlige bred
lige øst for Jernbanebroen ca. 1910.

Gang- og cyklesti langs åens søndre side, der nu var en af byens smukkeste, er som bekendt af ganske ny oprindelse. Tidligere måtte man trave langs åbredden over meget fugtige engtrækninger, som overhovedet kun var farbare ved lavvande, og hvor man desuden af og til måtte slå store sving op mod heden for at kunne passere nogenlunde tørskoet. Færdsel var - ganske naturligt - meget ilde set af Hessels ejer, godsejer G. de Lichtenberg, og aviserne indeholdt af og til forbud mod færdsel.

Først efter at byen i flere tempi ved og efter Hessels salg i 1918 havde erhvervet de nærmest åen liggende arealer, anlagdes den nuværende kombinerede cykle- og gangsti.

Carl Svenstrup født 23. januar 1881 i Grenaa, død 17. februar 1964 i Grenaa, var bibliotekar, som blev modtager af Dannebrogordenen i 1947. Han er bedst kendt for sit mangeårige arbejde med Grenaa byhistorie.

Svenstrup blev født ind i en skomager familie i Østergade i Grenaa. Han gik ud af Grenaa private Realskole som 14-årig for at komme i lære som skomager. Efter læreårene drog han på valsen bl.a. i Tyskland, men vendte hjem for at læse til lærer. I 1906 blev han færdig som lærer fra Blaagaards Seminarium og vendte tilbage til Grenaa som lærer ved sin gamle realskole.

I forbindelse med 1. verdenskrig blev den daværende bibliotekar ved Grenaa Bibliotek indkaldt og Carl Svenstrup overtog arbejdet som bibliotekar. I 1947 blev han Ridder af Dannebrog og stoppede som lærer for udelukkende at hellige sig biblioteket og »Grenaa Bys Historie«, som han var påbegyndt udgivelsen af i 1933. Byhistorien har fyldt meget i Svenstrups liv, den udkom i perioden 1933-1957 og et komplet sæt indeholder 2.793 sider. Efter næsten 25 års arbejde var »Grenaa Bys Historie« færdig.

Grenaa Købstad bekostede i 1951 et maleri af Svenstrup, der er ophængt på rådhuset i Grenaa. I november 1954 fratrådte han som bibliotekar og i 1958 blev han æresborger i Grenaa. Svenstrup var gift to gange og overlevede begge hustruer, fik to drenge, var aktiv vinterbader og ivrig amatørfotograf. Han døde den 17. februar 1964 på De gamles Hjem, Lillegade 48 i Grenaa.

Information hentet fra Wikipedia.
Kildehenvisninger foreligger sammesteds.
https://da.wikipedia.org/wiki/Carl_Svenstrup